

72 Eu
aa.
M

VITTNESMÅLEN
OM
RAOUL WALLENBERGS VISTELSE I LEFORTOVSKAJA-FÄNGELSET.

Uppsats framlagd vid
Docent Villius' seminarium
höstterminen 1964
av Ingrid Persson.

	sid.
Förord	2
Källor och litteratur	3
Förkortningar	4
Inledning	5
I. Presentation av vittnena	6
II. Allmän orientering om	
a) vittnesmålen	8
b) ryska fängelser	9
III. Vittnesmålens innehåll:	
A. Beskrivning av	
a) Lefortovskaja-fängelset	10
b) Kontaktmöjligheter	10
c) Fängelsetelegrafen	10
B. Kontakten med Raoul Wallenberg	
a) Tidpunkt för hans ankomst till Lefortovskaja-fängelset	11
b) Raoul Wallenbergs placering i " "	14
c) Bakgrunden till Raoul Wallenbergs fängelsevistelse	20
d) Raoul Wallenberg under vistelsen i Lefortovskaja-fängelset	22
e) Förflyttning av Raoul Wallenberg från cell 203 i Lefortovskaja-fängelset	27
Sammanfattning och slutkommentar	29
Notförteckning	30
Bilaga 1, Karta över Lefortovskaja-fängelsets tredje våning	32
Bilaga 2, Skiss över kontakt mellan olika fångar och anknytning till Raoul Wallenberg	33

Förord.

I den omfattande undersökningen av Raoul Wallenbergs öde spelar vittnesmål av före detta fångar en framträdande roll. Materialet härvidlag är synnerligen rikligt. Vittnesmålen om Raoul Wallenbergs vistelse i Lefortovskaja-fängelset omfattar i denna uppsats utsagor som godtagits av Utrikesdepartementet. Begränsad komplettering före kommer med vittnesmål - av samma grupp vittnen - mera detaljerat återgivna i pressen.

De fordringar, som UD ställt på vittnena och som anses uppfyllda, garanterar trovärdighet. Kriterium på vittnena innebär dock ej, att vittnesmålen är oantastliga. Såväl överensstämmelser som avvikelser och motsägelser föreligger. Målsättningen för uppsatsen har varit, att genom granskning av dessa försöka få fram en så sannolik bild som möjligt av Raoul Wallenbergs vistelse i Lefortovskaja-fängelset. I centrum för studiet står vittnesmål, som avgivits av sex vittnen, vilka haft nära kontakt med Raoul Wallenberg den aktuella tiden. För belysning av relevanta punkter berörs därjämte en rad vittnesmål med anknytning till honom.

Bakgrunden till Raoul Wallenbergs fångenskap tangeras under hans tid i Lefortovskaja-fängelset. Uppgifter härom av huvudvittnena har tagits med i uppsatsen, vars ämne sålunda i viss mån utvidgats.

Källor och litteratur.

I. Källor

Vittnesmål av

Karl Supprian
Claudio de Mohr
Ernst Wallenstein
Bernhard Rensinghoff
Heinz-Helmut von Hinckeldey
Willi Bergemann

Anton Mohrmann
Rudolf ten Hompel
Joachim Vorwerk

Gustav Richter

Erhard Hille
Ernst Huber
Horst Kitschmann
Wilhelm Mohnke
Franz-Eccard von Bentivegni
Gotthold Starke
Hans Hofstetter

Utrikesministerns svar den 22 maj 1951 på interpellation i andra kammaren av Fru Ingrid Gärde-Videmar

Memorandum överlämnat av ambassadör Sohlman till vice utrikesminister Zorin i Moskva den 29 september 1954

Note med Bilaga överlämnad av utrikesministern till Sovjetunionens ambassadör Rodinov den 10 mars 1956

Memorandum överlämnat av vice utrikesminister Gromyko till ambassadören Sohlman i Moskva den 6 februari 1957

Samtliga dessa källor föreligger tryckta i

Aktstycken utgivna av Kungl.Utrikesdepartementet, Ny serie II:9, RAOUL WALLENBERG
Dokumentsamling jämte kommentarer rörande hans fångenskap i Sovjetunionen. Stockholm 1957

II. Bearbetningar

Rudolf Philipp:Raoul Wallenberg. Fredborgs förlag,Stockholm 1946

Ur "Aktstycken utgivna av Kungl.Utrikesdepartementet,Ny serie II:9, RAOUL WALLENBERG Dokumentsamling jämte kommentarer rörande hans fångenskap i Sovjetunionen" :

Arne Lundberg:Radiokommentar framförd i Sveriges radios program-punkt "Dagens eko" den 7 februari 1957. sid.9-15

"Sammanfattande redogörelse för skriftväxlingen mellan svenska och sovjetryska myndigheter rörande den svenske beskickningssekreteraren Raoul Wallenberg". sid.16-19

"Sammanfattande redogörelse för Raoul Wallenbergs vistelse i Ljubljanskaja-och Lefortovskaja-fängelserna i Moskva". sid.20-35

"Beskrivning av Lefortovskaja-fängelset etc.". sid.36-43

III. Tidskrifter

- Veckojournalen (VJ) årgång 42(1951) nr 50,
Rudolf Philipp:"Medfånge i tre år berättar." sid 21
- Veckojournalen årgång 47(1956) nr 29
R.Philipp:"sanningen om Raoul Wallenberg^I." sid.8-13,
30-31
- Veckojournalen årgång 47(1956) nr 30,
R.Philipp:"Sanningen om Wallenberg^{II}." sid.14-17,32
- Vi år 1955,nr 2, R.Philipp:"Raoul Wallenberg lever." sid 7-11
- Vi år 1956,nr 20,R.Philipp:"Vi väntar inte längre." sid.9

IV. Tidningar

Dagens Nyheter (DN) :

- 1951, 17 dec. Agne Hamrin:"Italienska diplomaten slår larm."
- 1953, 1-5 febr, Artikelserie av Hamrin,återgivande vittnesmål
av Claudio de Mohr.
- 1955, 17 okt. Bo Järborg:"Bud från Wallenberg med celltelegrafen."
(Wallenstein vittnar.)
- 1955, 20 okt. Bo Järborg:"Nytt vittne,Wallenberg i Moskvacell."
- 1957, 8 febr. Bo Järborg:"Kamrat i cellen berättar." (Richter)
- 1957, 9 febr. " Samtal genom murar." "Vitboken skall tryckas."
- 1957, 15 mars, "Vittne ändrade tidpunkt för Wallenbergs bortförande."
(Enligt vad utrikesdepartementet meddelar.....)

Förkortningar.

Vitboken används som beteckning för "Aktstycken utgivna av Kungl.
Utrikesdepartementet,Ny serie II:9,RAOUL WALLENBERG
Dokumentsamling jämte kommentarer rörande hans fångenskap
i Sovjetunionen."

I uppsatsen används förkortningarna

RW = Raoul Wallenberg

Lef.= Lefortovskaja-fängelset

I notförteckningen därjämte

vm = vittnesmål

Vb = Vitboken

Inledning.

När RW försvann i Budapest i januari 1945, blev det upptakten till ett drama, som har engagerat hela vårt folk och även gett internationellt eko. Dramats första akt utspelades i samband med den tragedi, som judeförföljelsen innebar.

Den svenska hjälpaktionen mot förföljda judar i Ungern hade inletts i mars 1944.¹ I juli samma år reste den 32-årige köpmannen RW på svenska regeringens uppdrag till Budapest.^{1,2} Han anmälades som legationssekreterare, hade svenskt diplomatpass och åtnjöt diplomatisk immunitet. På hans lott föll huvudansvaret för hjälporganisationen. Outtröttligt och med fara för eget liv arbetade han, och tusentals människoliv räddades genom hans insats.³

En judisk arbetssoldat, civilingenjör Vilmos Langfelder, som hade räddats genom RWs försorg, blev RWs chaufför och fungerade även som hans livvakt och sekreterare.⁴ Båda försvann samtidigt. Detta hände under kaotiska förhållanden i samband med den ryska slutoffensiven.

"RW tog den 13 januari 1945 kontakt med den kommenderande ryske generalen i Pest för att med det ryska befälet dryfta problem, som mötte den svenska beskickningen i samband med de ryska truppernas inryckning i Budapest. Den 16 januari meddelade det ryska utrikesministeriet, att Wallenberg befann sig under de ryska truppernas beskydd. Den 17 januari tog Wallenberg avsked från sin personal i den av ryssarna befriade delen av Pest och begav sig jämte sin chaufför Vilmos Langfelder under eskort av ryska officerare mot Debrecen för att söka kontakt med marskalk Malinovsky. Sedan dess har Wallenberg varit försvunnen." ⁵

Då vidare underrättelser om den svenska diplomaten, som ställts under ryskt beskydd, först uteblev och sedan förekom ytterst sparsamt eller vagt och negativt, inleddes från svenskt håll dels en mångårig serie förfrågningar, hänvändelser och démarscher till ryska instanser, dels en ännu ej avslutad undersökning av ärendet. Officiellt organ för undersökningarna har varit och är UD. RWs familj har givetvis varit verksam för att få klarhet i gåtan. Med RWs anhöriga har den för saken lika intresserade som aktive författaren Rudolph Philipp samarbetat.⁶ Nämnas bör också den sammanslutning av mer än en miljon svenskar, som 1947 organiserade sig i Raoul Wallenberg-aktionen med syfte att arbeta för RWs befrielse.

Alla spår har varit föremål för de grundligaste undersökningar. Många har visat sig falska, andra synnerligen värdefulla. Allt material har samlats hos UD, som i februari 1957 publicerade en del av detta under rubrik "Raoul Wallenberg Dokumentsamling jämte kommentarer rörande hans fångenskap i Sovjetunionen", allmänt kallad Vitboken.

Press och allmänhet har deltagit med periodvis mycket spänt intresse. En skymt av sensationslystnad har just vittnesmålen om RWs fängelsevistelse föranlett. Vad dessa ^{emellertid} framför allt väcker är allvar och respekt. Man möter en rad människor och får del av deras öden under många år i ryska fängelser. Ödet i centrum är RWs. Hans existens i Sovjet förnekades under årtal av vederbörande myndigheter, tills en rysk not av 6.2.1957 meddelade, att han avlidit i det ryska fängelset Ljubljanskaja nästan tio år tidigare.⁷

Om RWs öde från tiden närmast efter försvinnandet och fram till några månader innan det föregivna dödsfallet informerar det följande

I. Presentation av vittnena, f d fångar.

a) Vittnen, som haft direkt knackningskontakt med RW i Lef.

Karl Supprian, mot slutet av kriget generalsekreterare vid tyska vetenskapliga institutet i Bukarest. Internerad av rumänska myndigheter i augusti 1944, strax därpå tillfångatagen av sovjetiska trupper. Placerad i Lef. 21 sept. 1944 - 14 okt. 1948.⁸

Claudio de Mohr, italiensk diplomat, pressattaché,⁸ tillfångatagen av sovjetiska trupper vid gränsen mellan Bulgarien och Turkiet 18 sept. 1944. Placerad i en och samma cell i Lef. sept. 1944-april 1948.⁹ Frigiven 1951.¹⁰

Ernst Wallenstein var vetenskaplig medarbetare vid tyska beskickningen i Bukarest, när han fängslades 2 sept. 1944. Vistades i Lef. från 7.9.44.¹¹ Frigiven 1955.¹²

Bernhard Rensinghoff, mot slutet av kriget ekonomisk rådgivare vid tyska beskickningen i Bukarest, tillfångatagen där av sovjetiska trupper 2 sept. 1944. Befann sig i Lef. från sept. 1944, därav i en och samma cell från ankomsten till 21 mars 1948.¹³

Heinz-Helmut von Hinckeldey, vid tiden för tillfångatagandet i Bukarest 1 sept. 1944 tysk generalstabsmajor. I Lef. från sept. 1944, placerad i en och samma cell till mars 1948 med undantag för kortare sjukhusvistelser.¹⁴ Frigiven 1955.¹²

Willi Bergemann, mot slutet av kriget kanslist vid tyska beskickningen i Bukarest. Fängslad i sept. 1944. Från 25.10.1944 till 31.3.1950 placerad i åtta olika celler i Lef.¹⁵ Frigiven 1951.¹⁶

b)Vittnen, som befann sig i grannskapet samtidigt.

Anton Mohrmann, dr, f d legationsråd av I.klassen vid tyska beskickningen i Sofia. Liksom medlemmar av den italienska beskickningen i Sofia tillfångatagen av sovjetiska trupper i Bulgarien 18 sept. 1944. Förd till Lef., där han vistades i samma cell till mars 1947.¹⁷

Rudolf ten Hompel, före Rumäniens kapitulation förbindelseofficer och placerad i Bukarest. Omkring 5 sept. 1944 tillfångatagen av ryska myndigheter. Placerad i Lef. i olika celler sept. 1944-aug. 1948. Frigiven 1955.¹⁸

Joachim Vorwerk, vid slutet av kriget "Verwaltungsreferent" vid tyska beskickningen i Bukarest, internerad av rumänska myndigheter 23.8.1944, av ryssarna förd till Moskva i sept. 1944. I Lef. sept. 44-8 sept. 1948, olika celler. Frigiven 1955.¹⁹

c)Vittne, som haft direkt kontakt med RW.

Gustav Richter, vid slutet av kriget polisattaché vid tyska beskickningen i Bukarest. Tillfångatagen 23.8.1944. Placerad omväxlande i Lef., Ljubljanskaja, Butyrskaja och Vladimir.²⁰ Frigiven 1955.²¹

d)Vittnen, som på olika sätt fått kännedom om RW.

Erhard Hille, korpral i tyska Wehrmacht, då han tillfångatogs i Kurland 12 jan. 1945. Från mars 1945 placerad omväxlande i Ljubljanskaja, Lef., Butyrskaja och Krasnogorsk. Frigiven 1953.²²

Ernst Huber, telegrafist vid tyska Abwehr i Rumänien med korprals grad vid tillfångatagandet 25.8.1944 av rumänska trupper. Från mars 1945 i Ljubljanskaja, Lef., Butyrskaja, Ivdal och Vladimir. Frigiven 1955.²³

Horst Kitschmann, vid krigsslutet överste vid reservledningen för arméns överkommando, häktad (verhaftet) i Tyskland 21.5.1945. I olika ryska fängelser från juni 1945. Frigiven 1955.²⁴

Wilhelm Mohnke, generalmajor och kommandant vid regeringskvarteret i Berlin, där han fängslades 4 maj 1945, placerad i olika ryska fängelser, därav i Lef. 15.5.1947 - 30.3.1950.²⁵

Ernaz-Eccard von Bentivegni, general och divisionschef i tyska Wehrmacht, då han fängslades i Kurland i samband med tyska kapitulationen. Från maj 1945 omväxlande i Ljubljanskaja, Lef., Butyrskaja, Vladimir och Vojkovo. Frigiven 1955.²⁶

Gotthold Starke tjänstgjorde vid krigsslutet i utrikesministeriet i Berlin, häktad 22.7.1945. Placerad i Butyrskaja och Vladimir. Fri 1955.²⁷

Hans Hofstetter, schweizisk medborgare, i rysk fångenskap mars 1945 - okt. 1953.²⁸

II. Allmän orientering om
a) vittnesmålen.

Inledningsvis må anföras UDs krav på vittnesmålen.

"För att ett vittnesmål skall av utrikesdepartementet godtagas såsom fullt tillförlitligt kräves,

att det skall vara spontant avgivet utan påverkan av ledfrågor eller av vad som skrivits i tidningar eller av rykten,

att vittnesmålet innehåller uppgifter, som icke kunnat erhållas på annat sätt än genom kontakt med Wallenberg eller hans närmaste omgivning i fängelset samt

att vittnesuppgifterna kan styrkas genom uppgifter från andra, trovärdiga, av övriga vittnen oberoende källor." 29

Vittnesmålen är i de flesta fall avgivna 1955, men samtliga är daterade i januari eller februari 1956, då vittnena justerade och vidimerade sina utsagor under edlig förpliktelse.³⁰ Därefter granskades materialet av två justitieråd, vilka skriftligt intygade trovärdigheten.³¹ Under edsplikt är också den italienske diplomaten de Mohrs tidigaste avgivna vittnesmål.³²

Förutom det vittnesmål varje enskild avgivit föreligger ett gemensamt av herrar Supprian och de Mohr,³³ resultat av deras diskussion vid sammanträffande på svenska legationen i Köln i januari 1956, efter det att de undertecknat sina separata utsagor.

Undantag från vittnesgruppen är Hofstetter såtillvida, att hans utsaga har formen av ett ej personligt undertecknat referat.²⁸

Till RWs "närmsta krets" i Lef. räknas Supprian, de Mohr, Wallenstein Rensinghoff, Hinckeldey och Bergemann. Ingen av dessa eller av övriga vittnen har sett RW med undantag av Richter, som inom ramen för denna uppsats dock ej har direkt huvudvittnes roll.

Hur kontakt uppstod mellan olika fångar och därmed spridd och befäst kännedom om RW visar skissen, bilaga 2. Den har i främsta rummet intresse för belysning av sambandet vittnesmål-RW. Samtidigt har den betydelse också för RWs vistelse i Lef. trots endast periferisk anknytning-vagt antydd-till huvudvittnena från den tiden. Utgångspunkt har varit Hilles vittnesmål.²² Kompletteringar har gjorts ur vittnesmål främst av Huber²³ och vidare av Kitschmann²⁴, Bentivegni²⁶, Starke²⁷ och Hofstetter.²⁸ Skissen är i nuvarande utformning avsedd att ge huvuddragen av förbindelsekedjor.

Hille förtjänar ett särskilt påpekande. Medan andra vittnen genomgående refererar egna upplevelser med associationer till RW, uppehåller sig Hille därutöver med initierat intresse vid en rad kamrater han varit i närmare kontakt med. Hans många detaljer kommer en att undra, om han har livlig fantasi, eller om han förutom stort människo-intresse är utrustad med förbluffande minne, inte minst för data.

Följande exempel gäller uppgifter

om Huber, och de lämnas dels av Hille,³⁴ dels av Huber själv.²³

Hille om Huber:

Fördes i febr. eller mars 1945
med flyg till Moskva.

Den 7 eller 8 april 1945 till
cell, där Langfelder befann sig.

I jan. 1946 dömd till 10 års
fängelse och i mars skickad
till Sibirien.

Den 2 maj 1947 återförd till
Moskva.

Förhörd 27 juli 1947.

Huber om sig själv:

Överfördes med flyg till Moskva
24 mars 1945

I mitten av april 1945 ny cell,
där Langfelder befann sig.

Den 12 jan. 1946 dömd till 10 års
tuktus och kort därpå överförd
till Ivdal-distriktet.

Anländ till Moskva den 2 maj 1947.

Förhörd i slutet av juli 1947.

Jämförelsen vittnar utan tvekan om starkt minne, av betydelse i andra sammanhang. Det anförda ger samtidigt belägg för överensstämmelser i olika vittnesmål och kontrasterar skarpt mot följande exempel på avvikelser:

Huber uppger, att han från omkring 15.4.45 varit placerad enbart med Langfelder några dagar och att därefter en Hengstenberg införts, vilken med Huber förflyttades från berörda cell, nr 105 i Lef., den 30 april eller 1 maj samma år.³⁵ Men enligt vad Pelkonen berättade för Hille, befann sig i denna cell tiden 20.4.45- 6.5.45 följande personer: Langfelder, Pelkonen och Krafft.³⁶ Inga andra bidrag finns för hjälp att lösa denna ekvation, vars funktion här alltså är att markera svårigheterna att ta ställning till olika meddelanden.

b) Ryska fängelser.

Då det förekommer namn på en rad ryska fängelser, är det befogat med en kort information om de, som oftast nämns. NKVD (=Folkkommissariatet för Inrikes Ärende³⁷) använde i huvudsak följande tre Moskva-fängelser för placering av högre officerare och beskickningspersonal, tillfångnatagna vid de ryska truppernas framryckningsoffensiv³⁸:

Ljubljanskaja ligger några hundratal meter från Kreml.³⁷ Det var före revolutionen hotell, "ännu i dag ett ganska bekvämt fängelse".³⁹
Lefortovskaja, byggt på Peter den Stores order i stadens nordöstra del. Det beskrivs som "Moskvas smutsigaste, dystraste fängelse".⁴⁰
Butyrskaja kunde rymma 15 000 fångar och kallas "fängelsestaden".⁴⁰
Därjämte kan nämnas Vladimir, 180 km sydost om Moskva.¹⁷

III. Vittnesmålens innehåll.

A. Beskrivning av a) Lefortovskaja-fängelset.

Uppgifterna är hämtade ur Vitbokens beskrivning⁴¹ av Lef. på basis av Hinckeldey m fl och avser förhållandena 1945-48. Enstaka noteringar från separata vittnesmål förekommer.

Fängelसेbyggnaden är av tegel i fyra våningar och av sk galleri-typ. Cellerna vetter ut mot ett cirka 5 m brett schakt, som sträcker sig genom de fyra våningarna. Storleken på cellerna är ungefär 3 gånger 2.4 m. De är inredda med sängbritsar, ett bord och tvättställ med rinnande vatten. I den plåtbeslagna celldörren finns dels en matlucka, dels ett titthål med tjockt glas. På fängelsegården finns små rastplatser, omgivna av 3 m höga plank. Ett sinnrikt system vid förflyttning av fångar gjorde, att de aldrig fick tillfälle se andra än cellkamraterna.

Under berörda epok var fängelsets kapacitet på drygt 600 fångar mestadels inte helt utnyttjad. Vanligtvis placerades tre fångar i samma cell. Av vakten kontrollerades de genom titthålet varannan eller var tredje minut.⁴⁰

b) Kontaktmöjligheter .

Kontakt med fångar i andra celler möjliggjordes genom den s k fängelsetelegrafen. Därjämte kom fångarna åt, trots den rigorösa bevakningen, att få kontakt vid rastningen, då de kunde samtala genom planket.^{40, 13}

c) Fängelsetelegrafen.

Genom knackningar av olika slag "telegraferade" eller "telefonerade" fångarna till varandra. Fängelsets byggnadsmaterial och de välvdä taken i cellerna underlättade knackningarna, men naturligtvis måste fångarna vara ytterst försiktiga. För att vakten inte skulle misstänka något, satt fången på sängen med ryggen mot väggen och en bok i knäet. Skaftet på en tandborste var lämpligt redskap, då man skulle knacka. Undantagsvis användes morsesystemet. Det s k idiotsystemet och dess variant kvadratsystemet var tydligen enklare att lära sig och användes mest. Idiotsystemet innebar, att 1 knackning = A, 2=B, 3=C etc. Vid kvadratsystemet utgick man från alfabetets indelning i fem rader, var och en med fem kolumner. För varje bokstav slog man då ett antal slag markerande raden och därefter ett antal markerande kolumnen.

"Telefonering" tillgick så, att man satte ett trättliknande föremål mot vattenledningen och talade med grannar. Vattenledningarna var nämligen goda ljudledare, alldeles särskilt sommartid, då det var lågt vattentryck och vattenledningarna i övre våningen ofta stod tomma. Man kunde i så fall öppna kranarna och tala direkt med grannfångar.

Givetvis var det tidsödande att samtala på dessa sätt. Med idiot-systemet kunde e t t ord ta en kvart.⁴² Det var dock uppskattad sysselsättning och underhållning för fångarna, som i regel tycktes ta risken med de stränga straff, som följde, om man blev ertappad. Varje form av kommunikering mellan fångarna var förbjuden. Ofta hände det, att cellspioner blandades med de övriga fångarna. Särskilda anrops- och mottagningstecken var en metod att undvika inblandning av dessa.⁴⁰

Om fångarna vistats längre tid i samma grannskap och lyckats kartlägga området och därtill tidigare kände eller kände till varandra, underlättades telegrafen mellan cellerna. Av en tillfällighet var detta fallet i den del av Lef., där RW placerades.⁴⁰ Bilaga 1 visar skiss över fängelset. Siffrorna anger celler på tredje våningen.

III. B. Kontakten med Raoul Wallenberg.

a) Tidpunkt för hans ankomst till Lefortovskaja-fängelset.

Utgångspunkt är de vittnesmål, som redogör för direkt knackningskontakt med RW under hans vistelse i Lef. Då de anger ungefärlig tidpunkt för kontaktens etablerande men ej använder termen ankomst, blir avsnittets rubrik adekvat först i ett vidare sammanhang.

De vittnen, som tidigast haft förbindelse med RW, tycks vara Supprian och de Mohr. Båda anlände till Lef. i sept. 1944 och kom snart att bli cellgrannar på tredje våningen. Supprian satt i cell nr 151, och hans kamrat där var Wallenstein. De Mohr befann sig i cell nr 152 tillsammans med Ronchi samt till en början också Simen. Den 18 april 1945 ägde förflyttning rum. Supprian placerades tillsammans med de Mohr och Ronchi i nr 152, medan Wallenstein fördes åt andra hållet och fick Rensinghoff och Rantzau i cell nr 150 till cellkamrater. Detta flyttningsdatum bekräftas var för sig av Supprian⁸ och de Mohr⁹. Särskilt för Supprian har hans födelsedag den 20 april varit minnesstöd, lätt förståeligt väl, eftersom den var hans första i fångenskapen.

De bådas vittnesmål överensstämmer helt på en rad punkter om grannskap och data, skiljer sig obetydligt i fråga om kontakt med RW men avviker markant beträffande v a r RW befann sig, när de fick förbindelse med honom. Därtill har Supprian ensam en uppgift av visst intresse om Roedel, RWs cellkamrat i Lef. under den tid vittnesmålen beskriver.

Ur Supprians redogörelse för sina förbindelser efter förflyttninge den 18.4.45 citeras: "2. I fjärde våningen: Endast efter den 18.4.1945 (från min cell nr 152): Wallenberg och Roedel (beträffande Roedel hade

jag redan före den 18.4 indirekt erfarit, att han befann sig i Lef.)"⁶
de Mohr vittnar om situationen efter den 18.4.45: "Cell 151 förblev tom några dagar. En natt i slutet av april hörde vi, att man förde in två nya fångar dit. Man förhörde dem mycket ofta. Till en början upprättade vi icke kontakt med dem. Mycket tidigt en morgon hörde jag, att våra grannar i cell 151 kommunicerade länge genom knackningar med en annan cell. Vi uppfattade senare hälften av meddelandet och vi kunde förstå, att en av fångarna på tyska berättade, att han blivit tillfångatagen av ryssarna i Budapest i januari månad 1945. Sedan försökte vi i vår tur att komma i direkt förbindelse med fångarna i 151, och på detta sätt fick vi veta, att den ene av våra grannar var det tyska legationsrådet Willi Roedel och den andre herr RW från svenska legationen i Budapest. Vi blev till den grad förvånade över att en svensk diplomat tagits tillfånga, att vi flera gånger begärde bekräftelser, vilka gavs oss och vilka av oss vidarebefordrades till herrar Mohrmann och Pörzgen."⁹

Det ligger knappast någon motsägelser i den tidpunkt de båda vittnena anger som den, då RW skulle kommit till deras del av fängelset. Supprian säger "efter den 14.4.45"⁸, vilket ju likaväl kan vara förslagsvis den 29 april som den 19 och sålunda ganska väl sammanfaller med de Mohrs "slutet av april"⁹. Det är visserligen två cellkamrater som yttrar sig. De kan dock inte haft rimlig anledning att komma överens om någorlunda överensstämmande tid men däremot just som cellkamrater i viss mån varit influerade av varandra, när det gällt att klargöra tidsbegreppen. För övrigt bör deras tidsuppfattning enligt min mening ännu inte nämnvärt fördunklats genom enformigheten i fängelset, då deras vistelse där vid denna tidpunkt varit relativt kort, omkring ett halvt år. Samma bör gälla beträffande reaktionsförmågan.

Att de båda cellkamraterna - och även den tredje, Ronchi - diskuterat var i grannskapet RW befann sig, finns det ej belägg för, men det kan vara möjligt. Egendomligt är, att de då ej gemensamt och metodiskt sökt finna ut, varifrån knackningarna kom. Eftersom det var tre fångar i deras cell 152, behöver de Mohrs upprepade "hörde vi", "vi uppfattade", "vi i vår tur"⁹ bara innesluta honom och Ronchi, dock i och för sig märkligt. Supprian håller jag-linjen, om av försiktighet eller egocentricitet är ovisst. En viss förklaring kan ligga i de Mohrs uppgift, att de hade knackningsdagar i tur och ordning. Under alla omständigheter är de ej eniga om RWs placering.

Det intrikata spørsmålet om RWs cellnummer föranleder hypotesen: RW kan ha befunnit sig i Lef. redan innan den ovan angivna tiden fast i annan flygel eller våning! En kort granskning av vittnesmål om RWs tidigaste tid i rysk fångenskap är därför motiverad.

- 13 -

Enligt Richter, placerad i Ljubljanskaja från 17.1.45, fördes RW den 31.1.45 in i den cell, som Richter delade med österrikaren Scheuer. Den 1 mars 1945 förflyttades Richter. "Scheuer blev ensam kvar med Wallenberg." ⁴⁴ Vid denna tid var RW alltså kvar i Ljubljanskaja.

Langfelder, Rws chaufför, var cellkamrat med Hille 22.3 - 6.4.45 i Lef. och berättade då för denne, att han delat cell med legationsrådet Roedel och en tjeck i Ljubljanskaja till den 18 mars 1945. Denna dag hade Langfelder blivit överförd till Lef. ⁴⁵ Efter Hille fick Langfelder till cellkamrat Huber. För Huber berättade Langfelder bl a, efter vad som framgår av Hubers vittnesmål ²³, att Roedel varit chaufförens cellkamrat i Ljubljanskaja. Huber nämner däremot inget om en tredje i cellen. Det utesluter givetvis inte, att han ändå hört om denne. I alla fall blev denne tredje, tjecken, cellkamrat med Hille månaderna efter det att Hille skilts från Langfelder. Men först när Hille och tjecken, Loyda, mer än ett år senare ånyo sammanträffar, får Hille upplysningar om tjeckens tid i Ljubljanskaja. Loyda berättade då: "Efter det att Langfelder den 18.3.45 fördes bort från cellen kom Wallenberg dit i hans ställe." ⁴⁶

Den 18.3.1945, som så enhälligt uppges som datum för Langfelders förflyttning, indicerar enligt Loyda via Hille, att RW då befann sig i Ljubljanskaja. Sålunda skulle RW, Roedel och Loyda suttit tillsammans från den 18.3.45. Hille uppger vidare om sitt samtal med Loyda: "I mitten av maj 1945 blev alla tre bortförda från Ljubljanskaja-fängelset i en fångvagn. Genom en springa i vagnen hade Loyda sett, hur Wallenberg och Roedel blev avlastade vid Lef. Loyda fördes där efter själv till Butyrskaja-fängelset." ⁴⁶

Denna upplysning åstadkommer närmast en befriande känsla av att en viktig pusselbit kommit på rätt plats. Eventuell iver att genast acceptera det, som ögonvittnet uppgett, dämpas dock av fyra faktorer: 1) Ögonvittnet Loyda talar genom Hille.

Men den vittomspännande Hille har en rad bevisligt riktiga uppgifter i fråga om rena petitesser och bör inte haft anledning fabulera just om detta.

2) Loyda berättade detta mer än ett år efter det inträffade trots tillfälle att göra det tidigare.

3) Loyda delade cell under minst fyra år med Hofstetter men nämnde inte ett ord om RW till cellkamraten. ^{28,47} (Hofstetter var i sin tur kort därefter cellkamrat med Hille.)

Möjlig förklaring till punkterna 2 och 3 är Hofstetters teori, att Loyda var rysk angivare, som senare blev avkopplad. ²⁸

4) Supprian uppger sig indirekt hört redan före 18.4.45, att Roedel befann sig i Lef. (sid. 11.12)

Denna punkt rubbar betänkligt kombinationen Loyda-RW-Roedel i samma fångtransport. Granskning av Supprians förbindelser ger dock

följande vid handen: Supprian hade delat cell med Wallenstein från hösten 1944,⁸ men kort dessförinnan hade Wallenstein under sin första månad i Lef. haft just Roedel som cellkamrat.⁴⁸ Supprians informationskälla bör varit Wallenstein, och det verkar troligt, att i varje fall Supprian utgick ifrån, att Roedel alltfört befunnit sig i Lef., medan han i själva verket vistades i Ljubljanskaja. Sannolikt är alltså, att punkt 4 bottnar i felaktig slutsats.

Utöver detta kan jag inte finna någonting, som motsäger eller bekräftar Loydas uppgift. Det kan inte fastslås men förefaller ytterligt troligt, att den är riktig och att sålunda de tre, RW, Roedel och Loyda, samtidigt fördes bort från Ljubljanskaja, varefter RW och Roedel placerades i Lef. RWs ankomst till Lef. skulle därmed vara bevisad.

Loyda uppgav till Hille, att förflyttningen ägt rum "i mitten av maj 1945".⁴⁶ Om inte endera av dem minns fel, förskjuts den av Supprian och de Mohr angivna tiden respektive "efter den 18.4" och "slutet av april". Antagligen är dock Supprian-de Mohrs tidsorientering den tillförlitligaste, helst som Loyda tidigast i nov. 46 till Hille relaterade förflyttningen.⁴⁶

I tidsargumenteringen kan slutligen det indirekta vittnet Vorwerk citeras: "Såvitt jag kan erinra mig var det på våren 1945 som jag erfor, att den tyske medborgaren Willi Roedel, legationsråd vid tyska beskickningen i Bukarest, satt i en cell i Lefortovskaja-fängelset tillsammans med en svensk vid namn Wallenberg."¹⁹

Sammanfattningsvis konstateras, att det föreligger tillräckligt övertygande bevis på att RW kom till och befann sig i Lef. våren 1945. Datum för själva ankomsten dit bör varit 20 april eller någon av de allra närmast följande dagarna men låter sig inte exakt fastställas.

b) RWs placering i Lefortovskaja-fängelset.

Granskningen av RWs (och Roedels) placering kan bara utgå från vittnesmålen av Supprian och de Mohr, eftersom de övriga i grannskapet daterar sina förbindelser betydligt senare eller använder sig av det svåranalyserade "så småningom". Supprians uppfattning är, att RW-Roedel hela tiden befann sig i cell 203 på fjärde våningen. de Mohr däremot betonar, att de först placerades i cell 151 på tredje våningen. Mohrmann ger visst stöd åt de Mohr.

Följande skiss visar berörda celler från 18.4.1945.

4:e vån.	205	204	203 ? ?	202	201
3:e vån.	Mohrmann Pörzgen Galffy 153	de Mohr Supprian Ronchi 152	? ? 151	Rensingh. Rantzau W-stein 150	Hinckeld. Laarmann Waschkau 149

Redan 1951 uppgav de Mohr, att RW varit hans cellg r a n n e,³² och i sitt vittnesmål infört i Vitboken framhåller han detsamma och berör däri liksom i ett tidigare⁴⁹ förflyttning av RW-Roedel från 151 på tredje till cell 203 på fjärde våningen. "Roedel bekräftade själv för oss att han hade flyttats dit upp."⁵⁰ (Själva formuleringen är av visst intresse i fortsättningen.)

Efter det att de båda f d cellkamraterna Supprian och de Mohr i januari 1956 fått jämföra vissa detaljer i sina utsagor, avgav de ett gemensamt vittnesmål. (sid.8) I detta står: "Herr de Mohr vidhåller, att Wallenberg och Roedel befunnit sig i cell 151. Han har ett exakt minne av att han hört herrar Wallenbergs och Roedels knackningsmeddelanden i nivå med sin säng, liksom ett exakt minne av såväl avbrottet i förbindelsen med herrar Wallenberg och Roedel som, sedan kontakten återupptagits, meddelandet från herr Roedel, att herrar Wallenberg och Roedel flyttat till våningen ovanför.

Då herr Supprian under sin vistelse i Lefortovskaja-fängelset inte hört talas om någon förflyttning av herr Wallenberg eller herr Roedel från en våning till en annan, delar han inte herr de Mohrs uppfattning i detta avseende.

Han erkänner för övrigt exaktheten och noggrannheten i alla andra detaljer i herr de Mohrs utsaga - - -³³

Två bestämda försäkringar står här emot varandra. Båda hade haft samma utgångspunkt, då det gällde att kartlägga grannskapet. Ingen av dem hade absorberats av den förändring cellbyte och nya kamrater annars skulle medfört, då de ju varit cellgrannar och kände varandra relativt väl. Intresset hos båda var orienterat mot omgivningen. Att detta tog sig aktivt uttryck, ger t ex Mohrmanns vittnesmål belägg för: Mohrmann satt med Pörzgen i granncellen 153 och vittnar om sina förbindelser med Supprian och de Mohr: "Med dessa stod vi genom knackningar i direkt förbindelse. Genom dessa hörde vi talas om, närvaron, i Bukarest av den svenske diplomaten RW och herr Roedel från tyska beskickningen vilka båda placerats i en cell i våningen ovanför oss. Efter vad jag kan erinra mig hade jag det intrycket, att de båda tidigare under en kort tid varit placerade i vår våning."¹⁷

Mohrmanns intryck är tydligen ett eko av de Mohrs uppfattning. Och

de Mohr har sängen som en sorts kompass, på vilken nålen pekar in mot cell 151, då det gäller att lokalisera knackningarna från RW-Roedel. I Hinckeldeys vittnesmål möter en uppgift av speciellt intresse i sammanhanget. Han uppger, att för knackningsförbindelserna i regel användes cellernas yttermurar.⁵¹ Kan detta vara en del av förklaringen till kolliderande uppfattningar om varifrån knackningar kom med åtföljande lika kolliderande uppfattningar om var vederbörande befann sig? Tydligt är, att de Mohr knackat på väggen mellan cellerna 152-151, osäkert vad Supprian använt.

Då det är så komplicerat att avgöra, vem som kan ha rätt i fråga om RWs cellnummer, får frågeställningen här ändras till:

Vilka befann sig då i den omdiskuterade cell 151?

På den ena sidan om cell 151 vistades alltså Supprian och de Mohr. I den andra granncellen till 151, cell 150, var Rensinghoff placerad sedan sept. 44, Rantzau än tidigare och Wallenstein sedan 18.4.45. Följaktligen hade Wallenstein liksom Supprian nyss lämnat cell 151, och man kan förmoda, fast det inte står påpekat någonstans, att de båda just första tiden haft hörseln riktad med speciellt intresse mot sin förra cell. Wallenstein hade dessutom sin säng placerad vid den gemensamma väggen mellan 151 och 150, en upplysning, som Rensinghoff ger synbarligen mera i förbigående.⁵² Vad har Wallenstein uppfattat från andra sidan? Han konstaterar helt kort: "Med denna cell hade vi ingen förbindelse; troligen var ryssar inspärrade där."⁵³ Cellkamraten Rensinghoff upplyser däremot, att sedan Supprian och Wallenstein flyttats från 151, "kom i deras ställe en finne, en jugoslav och förmodligen även en ryss. Dessa kunde visserligen göra sig något förstådda på tyska men kunde inte upprätthålla knackningsförbindelser på detta språk, vilket troligen kan förklaras därigenom, att det tyska alfabetet beredde dem svårigheter. Jag träffade dessa tre i badrummet och erfor därvid bl. a. att jugoslaven hette Fuchs. Först när en tysk löjtnant vid namn Gentsch (Gensch) flyttades dit in, fick vi åter kontakt med cell 151."⁵² I fortsättningen redogör Rensinghoff så för förbindelserna med RW och Roedel, vilka enligt honom befann sig rakt ovanför cell 151.

Cellkamraterna Wallenstein och Rensinghoff har egentligen en lika självständig uppfattning om sina förbindelser, som Supprian och de Mohr om än mindre divergerande. Man grubblar dock över sammanhanget i Wallensteins påstående, att "vi" inte hade någon förbindelse med 151⁵³ och Rensinghoffs "Först när en tysk fick vi åter kontakt med cell 151."⁵²

Oavsett om Wallenstein-Rensinghoff haft gemensamma förbindelser eller ej eller inga alls med cell 151, skulle deras vittnesmål närmas helt utesluta möjligheten, att RW befunnit sig där någon som helst tid. Med RW-Roedel får de enligt sina uppgifter kontakt först långt senare.

och gåtan om hur hans/deras knackningsförbindelser med Supprian - de Mohr kunnat gå dem så spårlöst förbi, kan möjligen och hjälpligt lösas med hypoteser om förhørsperioder, depression o dyl. Kan man då utgå från, att de av Rensinghoff nämnda jugoslav m fl befunnit sig i cell 151 så snart efter Supprian-Wallenstein, att ingen plats kan ha funnits för RW-Roedel? Man är tveksam. Supprian ger inget stöd åt Rensinghoff, och hans inlägg tenderar i förstone att ytterligare förvirra situationen. Han säger nämligen i sin redogörelse för förbindelser med grannskapet: "(I den andra granncellen nr 151 befann sig i varje fall tidvis en person, som icke var tysk, förmodligen en japan, med vilken det icke var möjligt att göra sig förstådd medelst knackningar, med undantag för den varje dag återkommande hälsningen på engelska: Good morning.)"

Om denna Good morning-bekantskap nämner de Mohr inget i sitt vittnesmål i Vitboken men utförligt i en annan utsaga. Beträffande tiden, då denne, som "vi trodde var en kines eller japan", kom in i cellen, säger de Mohr vidare i samma utsaga: "I cell nr 151 - just den som RW förut hade haft - flyttade en fånge in, som vi brukade kalla 'Mysteriet'".⁵⁴ Denna skulle enligt de Mohr anlönt efter förflyttningen av RW-Roedel. Supprian är tveksam om tidpunkten. Att Supprian själv markerar sitt avsnitt med parentes behöver inte vara uttryck för hans tveksamhet, men han faktiskt betonar "t i d v i s ". De båda sammanställda utsagorna tyder på, att det inte fanns i varje fall någon österlänning i cell 151 på våren 1945.

Men frågan om när Rensinghoffs trio då anlände till cell 151 är inte löst med detta. Tvekan om att godta hans uppgift om att de tre kom i Wallensteins-Supprians ställe bottnar framför allt i Rensinghoffs vittnesmål som helhet. Detta visar nämligen genomgående brist på precision vad tid beträffar. Mera positivt kan man uttrycka det med, att Rensinghoff är mycket relativ i fråga om tidsbestämning. Som exempel kan anföras en uppgift han ger om Wallenstein, nämligen att denne skulle befunnit sig i cell 151 "en kortare tid".⁵² Enligt Wallenstein själv,⁵³ sekunderad av dåvarande cellkamraten Supprian,⁸ varade denna kortare tid från okt. 44 till 18.4.45. Och än betänkligare är, som jag ser det, Rensinghoffs "luckor". På tal om vilka som efterträdde RW räknar han upp två fångar, som infördes flera månader efter de första, vilka han däremot inte med ett ord nämner. Vad säger, att han inte har en liknande "lucka" i redogörelsen för vilka som kom efter Supprian och Wallenstein i cell 151? Ett annat tomrum i hans kontaktregister blot-tas genom utsagan av ten Hompel. Denne påstår sig vistats i Lef. från sept. 44, placerad först på tredje, sedan på fjärde våningen. "I januari eller februari månad 1946 flyttades jag åter till en annan cell i tredje våningen. Det kan ha varit den andra eller tredje cellen från hissen räknat. - - - - En av mina cellgrannar var den tyske - - Rensinghoff, med vilken jag hade knackningsförbindelser och genom vilken

jag erfor, att en svensk diplomat vid namn Wallenberg befann sig i fängelset."¹⁸

Eftersom Rensinghoffs cell 150 var den fjärde från hissen, bör ten Hompels cellnummer varit 151. Men Rensinghoff nämner inget som helst om att ten Hompel befunnit sig där eller att de haft kontakt. Det kan givetvis vara helt tanklöst utelämnat. Lika tysta om ten Hompels närvaro är Wallenstein, de Mohr och Supprian. Den sistnämnde garderar dock sina kontakter med "bl.a."⁸ Är ten Hompels uppgifter om sin placering riktiga, vilket det ej finns större anledning betvivla, då det rör honom personligen, visar de, att cellgrannar lätt kunnat antingen förbigå eller glömma bort en länk i sina förbindelser. Vem av vittnena, som förlorat den viktigaste länken i fråga om RWS placering den första tiden i Lef., kan ej bestämt avgöras. Men argumenteringen för fram till, att man nästan tveklöst kan utesluta inte bara Supprians förmodade japan utan också Rensinghoffs finne-jugoslav-och förmodade ryss som närmaste efterträdare till Supprian-Wallenstein i cell 151 från den 18.4.45.

Resultatet av detta blir, att de Mohrs envisa försäkran, att RW-Roedel först placerades i cell 151, verkar mera trolig. Av hans vittnesmål framgår också, att han inte bara tillfälligt varit fixerad av hörselbilden, skapad av RWS-Roedels knackningsmeddelanden i nivå med hans säng. Han säger, att kontakten med dem upprätthölls regelbundet under mycket lång tid och fortsätter senare : "Efter flera månader blev det ett avbrott i förbindelserna med våra grannar, men en dag fick vi kontakt med cellen ovanför cell 151, och vi konstaterade att densamma beboddes av herrar Wallenberg och Roedel. Roedel bekräftade själv för oss att han hade flyttats dit upp."⁹ Den sista meningen föranleder ett påpekande och en jämförelse. Motsvarande uppgift i det gemensamma vittnesmålet av Supprian-de Mohr har följande formulering: "meddelandet från herr Roedel, att herrar Wallenberg och Roedel flyttats till våningen ovanför."³³ Uttalandena är kongruenta under förutsättning, att första versionens "han hade flyttats dit upp" endast oavsiktligt är begränsat till "han". Om man utgår från, att så är fallet, är jämförelsen utagerad. I motsatt fall blir man offer för misstanken, att endast Roedel varit med om förflyttning, en misstanke så fylld av svårförklarliga passager, att den bör avfärdas som ogrundad.

Enda återstående reservationen mot de Mohrs placeringsuppfattning utgör nu det märkliga faktum, att Supprian inte noterat förflyttningen. Dock - i betraktande av Supprians knackningsläge och byggnadens konstruktion behövde knackningsljuden inte ändrat klangfärg genom förflyttningen. Ett slående exempel på fångarnas besvär att lokalisera knackningar noterar man i vittnesmålet av Hinckeldey. Han visar med skiss, att han uppfattat knackningarna, som om de kom från cellen snett uppifrån, när den knackande i själva verket befann sig rakt

17
ovanför Hinckeldeys cell^{51,15}

Detta försök till förklaring av konflikten Supprian-de Mohr må förstärkas med en fundering i psykologiska banor. De mänskliga faktorn u p p m ä r k s a m h e t spelar förvisso lika stor roll i fängelse som under merå normala förhållanden. Strängt taget är det ej märkligare, att förflyttningen gått Supprian förbi, än att en rad knackningsmeddelanden tydligen helt undgått närmsta grannar såsom Rensinghoff och Wallenstein! Det förefaller mig, som om de Mohrs uppfattning är högst acceptabel. De, som befann sig i cell 151 våren 45, var just RW-Roedel. Sålunda skulle RW vid sin ankomst till Lef. placerats i cell 151 på tredje våningen.

Förflyttningen till fjärde våningen.

Enligt de Mohr skulle RWs och Roedels förflyttning till fjärde våningen ägt rum i samband med det avbrott, som inträffade "flera månader" räknat från ankomsten i slutet på april. Denna uppfattning kan jämföras med uppgifter från Hinckeldey.

Om Hinckeldey må inledningsvis nämnas, att han är den ende, som antyder vetenskap om fångar i en cell i våningen inunder, den andra. Han säger också, att cellnumren var angivna på utsidan av fängelsemurarna. Själv placerades han i cell 149 i sept. 1944 och fick "efter någon tid" kontakt med grannarna Rensinghoff, Rantzau och Wallenstein. Förutsatt att kontakten med dessa inleddes, först när Wallenstein införts i cell 150, blir dennes flyttningsdatum 18.4.45 utgångspunkt för "efter någon tid". Vidare säger Hinckeldey, att han "så småningom" kom i direkt kontakt med RW-Roedel, vilka enligt honom befunnit sig i cell 202 eller 203.¹⁴ Hans uttalanden skapar ett matematiskt problem, och uppställningen får följande form: 18.4.45 + efter någon tid + så småningom = = när kontakten tidigast kan ha upprättats.

Innan man på minsta sätt kan räkna ut, vad han lägger in för betydelse i sina termer, måste man granska gränsen åt andra hållet, d v s när kontakt senast varit i gång. Och detta är enklare. "När envoyén Zechlin fördes in i vår cell och han erfor, att Wallenberg var i en av cellerna ovanför oss, bad han oss genom knackningar sända hälsningar till Wallenberg, vilka återgäldades av Wallenberg."⁵¹ Zechlin skulle enligt Hinckeldey kommit i aug. 1945. Denna datering är av intresse för rent förbryllande uppgifter hos Wallenstein. Han kommenterar inte nämnde Zechlin - alltså en lucka - men däremot närmast föregående fånge, en general Piepenbrok, och dennes ankomst till cell 149 anger Wallenstein till "ungefär 1947".⁵³ Det är en tidsskillnad på minst $1\frac{1}{2}$ år i de båda vittnesmålen. Eftertryckligt fäster det vår uppmärksamhet på hur oerhört svårt det var för fångarna, att antingen just då eller efteråt orientera sig framförallt tidsmässigt. I föreliggande fall kan man nog säkert förmoda, att Hinckeldeys tidsangivelse är den riktigaste. ty han redogör klart för sina cellkamraters namn och tidpunkter, medan

Wallenstein använder sig av "ungefär" och har luckor. Fast punkt är således Zechlins ankomst i aug.45, och då var kontakten mellan RW och Hinckeldey inledd. Det har framgått, att Hinckeldey ej är så relativ i sin tidsuppfattning, som Rensinghoff visade sig vara (en kortare tid = cirka $\frac{1}{2}$ år, sid 17). Det ligger dock inom möjligheternas gräns att tänja ut Hinckeldeys vaga definitioner till att gälla slutet av juni eller rentav någon gång i juli. Den så gissningsvis erhållna tidpunkten, som absolut inte är en orimlig tidpunkt, skulle ganska fördelaktigt sammanfalla med de Mohrs "efter flera månader". I så fall skulle RW från juli 1945 befunnits g med Roedel i cell 203 på fjärde våningen i Lef.

Skissen nedan över grannskapet från och med senare delen av 1945 är baserad på utsagor av en eller flera av respektive cellinnevånare, självklart RW-Roedel undantagna. (Om tomma celler saknas helt upplysningar.)

203	204	203 juli? RW Roedel 47	202 Bergemann Styhler Rösstel, apr. 47	201 sept. 46
Mohrmann Pörzgen Galffy 153	de Mohr Supprian Ronchi 152	ten Hompel jan/febr 151 46	Rensingh. W-stein Rantzau 150	Hinckeldey Laarmann Zechlin aug-sept 149 45

c) Bakgrunden till Raoul Wallenbergs fängelsevistelse.

"Över den första underrättelsen om närvaron av en svensk diplomat i fängelset blev jag så överraskad, att jag bad Roedel än en gång bekräfta sitt meddelande för att undvika varje missförstånd. Roedel upprepade sitt meddelande. Senare frågade jag vid upprepade tillfällen, 'vad gör svensken' eller 'är svensken fortfarande där', vilket Roedel varje gång helt entydigt besvarade." 8

Detta Supprians uttalande är signifikativt för vittnenas reaktion, och tydligen försökte de komma underfund med vad som kunde ligga bakom Supprian omtalar: "Roedel meddelade beträffande Wallenberg, att denne tillhörde en bekant svensk familj, och att han hade stått i spetsen för en aktion till förmån för judarna i Budapest. Wallenberg beskyddes av ryssarna för spioneri men 'satt sedan år och dag utan förhör'." 8

Rensinghoff säger med syfte på knackningarna: "Wallenberg berättade för mig på detta sätt om sin verksamhet i Budapest och om sitt tillfångatagande." 55

Tyvärr får man inte veta hur Rensinghoff uppfattat hans verksamhet och tillfångatagandet.

Wallenstein hade erfarit genom knackningarna, att "Wallenberg varit

försedd med diplomatpass, och att han hade fått i uppdrag av svenska regeringen att bistå judarna i Budapest. Wallenberg häktades som misstänkt för spioneri, emedan han hade uppehållit sig i av ryssarna ockuperat område." 53

Bergemann rapporterar: "Vad jag under denna tid erfor rörande Wallenberg var, att Wallenberg den 13 januari 1945 i egenskap av "Sachbearbeiter" i judeangelägenheter begivit sig till det sovjetryska högkvarteret för att förhandla med ryssarna om bättre förhållanden för den judiska befolkningen i Budapest. Vid detta tillfälle kvarhölls Wallenberg och sändes till Moskva som misstänkt för spioneri." 56

Gemensam nämnare för Supprian, Wallenstein och Bergemann är "beskyld eller misstänkt för spioneri". Wallenstein har uppfattat, att anledningen till detta var, att RW befunnit sig på ryssockuperat område. Bergemann reder ut vad för RW befann sig där, och utan att varken sätta likhetstecken mellan det uppehållet eller utesluta samband konstaterar han, att RW då kvarhölls.

Hinckeldey anför följande: "Jag erfor vidare av Wallenberg (namnet Wallenberg var mig icke obekant), att han hade tillfångatagits i Budapest, att man anklagade honom för delaktighet i judeaktionerna i Budapest, och att han som svensk diplomat upprepade gånger mycket skarpt protesterat mot sin häktning (Verhaftung)." 51

Uppgiften om judeaktionerna får en att för ett ögonblick befara, att det föreligger sammanblandning av uppgifter. Den negativa innebörden i ordet judeaktion för tanken till RWs cellkamrat. Roedel skulle nämligen varit Himmlers befullmäktigade och som chef för den hatade Sicherheitsorganisationen aktivt medverkat i jedeförföljelsen. Upplysningen kommer från Hofstetter, som arbetat på skilda fronter och på den ena haft Roedel som chef. Informationskälla: Hille 57 Uppgiften är dock obestyrkt. Hinckeldeys vittnesmål kan lika väl tyda på, att RW verkligen anklagats för judeaktioner.

de Mohr summerar: "Wallenberg fick aldrig veta, vad han anklagades för!" 58

Uttalandet kontrasterar mot vad de fem övriga i den trängre kretsen kring RW haft att meddela. Möjligt är, att RW härmed - i den mån de Mohr uppfattat eller minns rätt - bedömer anklagelseakten med avseende på sanningshalten.

Denna grupp har i sin tur vidarebefordrat sin kännedom om RWs bakgrund. I långt mindre utsträckning än väntat spårar man källan.

Vittnet ten Hompel har haft direkt knackningskontakt med Rensinghoff och säger sig erfarit, att "RW varit verksam på uppdrag av Svenska röda korset och varit anknuten till beskickningen i Budapest. Där skulle han också ha blivit fängslad av sovjetryska myndigheter." 18

Vorwerk, som håller det för möjligt, att han fick sina uppgifter, då han samtalade med Wallenstein på promenadgården i Lef., säger, att "Wallenberg skulle ha arbetat för svenska röda korset." 19

Uppgiften om svenska röda korset, ofullständig men ej felaktig, är vad dessa två tydligen funnit så väsentlig och anmärkningsvärd i sammanhanget, att den varit kvar i minnet också många år senare.

Vorwerk har dessutom uppgiften om att RW skulle fängslats i Berlin, men om detta säger han "efter vad jag minns". 19

- 2 -

Vad man saknar i dessa vittnesmål från den trängre kretsen kring RW i Lef. är minsta antydning om hans chaufför. Så nära förknippade, som RW och Langfelder hade varit, är det underligt, att RW inte alls antytt den samtidigt fängslade följeslagaren eller att vittnena helt förbigår detta, om RW nämnt något. Men meddelandena har befordrats knackningsvägen, och samtalen kunde inte bli särskilt utförliga, allra minst i ett så ömtåligt ämne. Med tanke på detta är vittnesmålens inlägg om RWs verksamhet och tillfångatagande aktningvärda. Beaktansvärt och gåtfullt är det de låter oss ana, misstro och missuppfattningar hos de ryska myndigheterna, som fängslade RW.

d) RW under vistelsen i Lefortovskaja-fängelset.

Av vittnesmålen framgår, att RW var en flitig "knackare". Bergemann säger, att "Wallenberg var en mycket ivrig knackare. Han talade och knackade på flytande tyska. Oss anropade han genom att knacka fem gånger i följd."⁵⁶ Liknande uppfattning möter hos Rensinghoff : "Såväl Roedel som Wallenberg var ivriga 'knackare'."⁵² Det indirekta vittnet Bentivegni har hört om den svenske diplomaten, "som vid tiden för sin vistelse i Lef. lär ha varit en ivrig 'knackare'."⁵⁹

Att inpräglade varandras adresser var tydligen brukligt fångarna emellan. Den, som först återfick friheten, skulle underrätta den andres anförvanter. "Wallenberg, Stockholm, räcker som adress", har Wallenstein noterat.⁶⁰ "Som sin adress uppgav herr Wallenberg Stockholm. Vår cellkamrat Josias von Rantzau berättade för oss om familjen Wallenberg, som han kände till sedan den tid han varit verksam i Stockholm." Den uppgiften kommer från Rensinghoff. Också Hinckeldey ger upplysningar på denna punkt. Han hade knackat med RW på tyska. "På så sätt utbytte vi t.ex. adresser, och Wallenberg uppgav, att bankfirman Wallenberg i Stockholm räckte som adress till honom."⁵¹ Hinckeldey har alltså en något utökad adress jämfört med den, som Rensinghoff och Wallenstein, cellkamrater, uppgav. Skillnaden är dock minimal. Hinckeldeys fortsättning bekräftar, att fångarna bara fick lita till sitt minne: "Adresserna, som t.ex. Roedel på en linnelapp hade sytt in i sitt ärmfoder, upptäcktes emellertid och avlägsnades."⁵¹

RW var aktiv inte bara när det gällde att underhålla sig med fångar i grannskapet. Han verkar att ha koncentrerat sig på att få klarhet om sin situation med de medel, som stod till buds, en skrivelse. Det var visserligen förbjudet för fångarna att inneha skrivmaterial. Men var fjortonde dag kunde de begära att få papper, penna och bläck,

om de önskade framföra något önskemål eller krav till fängelseledningen.³⁸ Detta var, vad RW gjorde.

Skrivelsen till Stalin.

Enligt vittnesmålen var det någon gång under 1946, som RW skrev en inlägga. Med all säkerhet hade han knutit stora förhoppningar till den.

När det gäller att fixera tidpunkt för denna händelse, rör sig vittnesmålen liksom vid andra tillfällen med svävande begrepp. I föreliggande fall bör man notera, att deras fängelsevistelse nu varat ett år eller mera, och att minnesanknytningarna har blivit färre.

Wallenstein har dock en klar minnesbild, som kan underlätta ställningstagande, om den visar sig tillförlitlig. Han säger :

"Vår förbindelse med Roedel och Wallenberg kom till stånd ungefär vid årsskiftet 1945/46. Jag erinrar mig ännu tydligt denna tidpunkt, eftersom Wallenberg då hade för avsikt att skriva en protestskrivelse och inte var helt säker på till vem densamma borde riktas. Genom knackningar kom vi överens om att det vore lämpligast att rikta skrivelsen till Stalin personligen, och att skrivelsen borde avfattas på franska." ⁵³

Jämte Wallenstein är det Rensinghoff - båda befann sig ju i cellen snett under RWs - som främst vittnar om skrivelsen. "Under första tiden användes våra knackningsförbindelser till stor del för att av-

fatta en skrivelse på franska." ⁵⁵ De båda vittnena verifierar sålunda varandra i fråga om att skrivelsen togs upp, så snart kontakt upprättats.

Men Rensinghoff är något oklar i fortsättningen: "Skrivelsen hade Wallenberg sommaren 1946 riktat till Stalin med begäran om att bli satt i tillfälle upptaga förbindelse med svenska beskickningen i Moskva." ⁵⁵ Denna uppgift sammanställd med de tidsbegrepp Rensinghoff

rör sig med, gör en direkt skeptisk. Ty märkligt nog relaterar han kontakten med RW-Roedel utifrån placeringen av de, som bodde i cell 202.

"I en cell i fjärde våningen, rakt ovanför oss, befann sig tyska medborgarna ----Styhler, ----Rösstel samt ----Bergemann. Bredvid dessa, d.v.s. ovanför cell 151, befann sig Willi Roedel ---- och den svenske diplomaten Wallenberg. Förbindelsen mellan mig och de båda i cellen ovanför blev mycket livlig. Dagligen utbyttes meddelanden mellan cellerna." ⁵⁵

Med tanke på att Bergemann och Styhler kommit till cell 202 först i sept. 46 och Rösstel ännu senare (april 47), förefaller mig Rensinghoffs minnesbilder ligga så att säga i fel ordning. Dels efter vad Wallenstein säger om årsskiftet 1945/46, och dels efter vad Rensinghoff säger om skrivelsen på sommaren 1946, måste kontakt inletts betydligt tidigare än sept. 46. Bergemann själv, som talar om att kontakten med RW upprättats nästan genast efter det att Bergemann kommit till 202, berör inte skrivelsen men uppger, att "medan Wallenberg befann sig i cell 203 begärde han vid upprepade tillfällen att av kommissarien få besked om sitt öde." ⁵⁶ Redan detta, att RW haft tid att utbyta meddelanden med ännu flera grannar, tyder på, att själva skrivelsen nog varit avslutad, och det bör alltså skett innan sept. 1946.

Så vitt jag kan bedöma, är Wallenstein vederhäftig, när han samman-

27
knyter RWs påbörjade skrivelse och "ungefär vid årsskiftet 1945/46".

Förutom Wallenstein och Rensinghoff är det ännu en medfånge, som möjligen ger uttryck för kännedom om skrivelsen med följande: "I egenskap av diplomat från en neutral stat lär Wallenberg ha fordrat att bli satt i förbindelse med en representant för svenska beskickningen i Moskva." 51

Det är citat ur Hinckeldeys vittnesmål. Ordvalet påminner starkt om det Rensinghoff använder och kan från honom komma till Hinckeldey. Det kan emellertid även härröra direkt från RW, eftersom också RW och Hinckeldey knackningstalade.

Klart är, att skrivelsen vållat RW bryderi och att det var till cell 150 han vänt sig för att ventilera problemet. Wallenstein framställer sig som franskt lexikon, och Rensinghoff säger: "Beträffande det franska ordvalet rådfrågades bl.a. von Rantzau." 55 En liten undran smyger sig in här: När franskan visat sig vara lämpligaste språk, varför vände RW sig då inte till de Mohr, med vilken han enligt de Mohr kommunicerat just på franska? Men RW och Wallenstein hade en gång träffats på en flygresor. 60 Kanske denna flyktiga bekantskap betydde något för förtroendet. Eller var det helt enkelt så, att telegrafin måste begränsas? Man blir under alla omständigheter imponerad av fångarnas outtröttliga tålamod att knackningsvägen nå resultat. Att det var tidsödande skymtar i Rensinghoffs uppgift, att knackningarna första tiden användes "till stor del" för skrivelsen.

Om RW följde Wallensteins förslag, inleddes protestskrivelsen med hövlighetsfrasen "Agréez, Monsieur le Président, l'expression de ma très haute considération". 53 Och Rensinghoff meddelar om innehållet, att RW åberopade sig på sin diplomatiska status och hemställde om att bli förhörd. 55

Både Wallenstein och Rensinghoff anför fullt godtagbara försäkringar om att skrivelsen kom till stånd och också verkligen vidarebefordrades. När detta skedde, kan inte bevisas, men sommaren 1946 är en sannolik tidpunkt. Hur RWs aktion påverkade hans öde i fortsättningen, vet man inte. Ett samband mellan den och ett visst förhör jämte förflyttning är mycket tänkbart.

Förhör av RW.

Av RWs sex knackningskamrater i Lef. är det en, Wallenstein, som inte alls nämner något om förhör. Bergemann visar i sitt uttalande, att han inte känt till något förhör men informerar om att RW vid upprepade tillfällen begärde, "att av kommissarien få besked om sitt öde. Han hade därvid bl.a. tröstat Wallenberg med hänvisning till den konferens som skulle äga rum i Moskva i mars 1947 och vid vilken fångarnas öde skulle avgöras." 56 Enligt de Mohr förhördes RW mycket ofta. Supprian däremot säger, att RW satt sedan år och dag utan för-

- 2 -

hör", och huruvida uppgiften, som han själv markerar med citationstecken, kommit från Roedel och eventuellt varit färgad av dennes ~~bedömning~~ eller direkt från en i så fall resignerad RW, framgår inte av sammanhanget.⁸ Rensinghoff sammanfattar RWs hela förhörskapitel enligt följande: "Kort före Wallenbergs och Roedels förflyttning hämtades Wallenberg till förhör. - - - - - Med undantag för det formella förhör, som hållits med Wallenberg i samband med hans införande i ryskt fängelse, var detta det första verkliga förhör som han underkastades."⁵⁵

En kort granskning av det, som passerat tidigare, är tydligen nödvändig för att kunna bedöma de erhållna sicksack-linjerna.

Richter (sid. 13) förklarar, att RW fördes till förhör en enda gång. "Förhöret varade ungefär en till en och en halv timme", meddelar Richter jämte referat av själva förhöret.⁶¹ Då detta genomfördes under RWs första fängelsemånad, kan det mycket väl varit det formella förhör, som enligt Rensinghoff hölls i samband med att RW fördes in i ryskt fängelse. Också ett annat meddelande - av Hille - hör till bilden: "Under den tid Wallenberg satt tillsammans med Loyda, fördes han flera gånger till förhör."⁴⁶ (jmf. sid 13)

Det är i huvudsak två uppfattningar, som gör sig gällande. Den ena, flera förhör, företräds av de Mohr (jämte tidigare Loyda). Förespråkare för den motsatta, endast ett förhör, är Rensinghoff (sammanställd med Richter). Supprians återgivande av "sedan år och dag utan förhör" är antagligen ett konstaterande med den tendens till överdrift, som är typisk i dystra stunder, och det ansluter sig närmast till linjen "ett förhör". Vittnesmålens olika uppgifter och uppfattningar behöver emellertid inte innebära motsägelser. De kan helt enkelt böttna i olika värderingar av förhör. Ofta återkommande utfrågningar inför lägre instans skulle enligt denna teori betecknas som täta eller flera förhör, medan högre myndigheters inkvisitoriska behandling av ärendet rubriceras som verkligt förhör. Anspelning på högre myndighet skulle då Bergemann göra med "att av kommissarien få besked", och troligtvis indicium på lägre instans är titeln "s.k. 'förhörsofficer'", vilken förekommer i Rensinghoffs vittnesmål.⁵⁵

Att teorin överensstämmer med faktiska förhållanden låter sig ej bevisas. Men granskningen av vittnesmålen leder ganska bestämt till slutsatsen, att RW under sin vistelse i Lef. vid upprepade tillfällen utfrågats av förhörspersoner i underordnad ställning. RW har å sin sida sonderat läget utan att få klarhet. Förhållningsteknik inom ledningen skymtar i Bergemanns notering om Moskva-konferensen.

I fortsättningen koncentreras intresset så till Rensinghoffs redogörelse för RWs första verkliga förhör, och det ägde rum mellan RWs skrivelse till Stalin och hans förflyttning. Det bör från början påpekas, att inga av de övriga vittnesmålen kan bekräfta eller avfärda Rensinghoffs utsaga. Men av hela hans vittnesmål upptar enbart detta

avsnitt nästan en tredjedel, vilket talar för, både att han klart minns det passerade och att han såväl då som senare fann det speciellt anmärkningsvärt och betydelsefullt. Rensinghoff återger:

"Efter förhöret knackade Wallenberg själv ner ett meddelande av ungefär följande innehåll: Kommissarien hade meddelat honom, att hans fall vore helt klart, och att han vore 'ett politiskt fall'. Om han ansåge sig oskyldig, vore det hans sak att bevisa detta. Det bästa beviset för att Wallenberg vore skyldig låge i det faktum, att svenska beskickningen i Moskva och svenska regeringen icke hade gjort någonting åt hans sak.

Wallenberg hade begärt av kommissarien som ledde förhöret att få komma i direkt kontakt med svenska beskickningen i Moskva eller med Röda korset eller att i varje fall skriftligen få taga kontakt med dem. Denna begäran hade kommissarien avvisat under hänvisning till 'att ingen människa tar notis om er'. 'Om svenska regeringen eller dess beskickning hade haft något som helst intresse för er, så hade de redan för länge sedan satt sig i förbindelse med er.' "

Rensinghoff fortsätter omedelbart efter detta:

"Vid ett annat tillfälle meddelade Wallenberg, att han hade frågat en s.k. 'förhörsofficer' (Vernehmungsoffizier), om han skulle dömas eller inte. Till svar hade meddelats Wallenberg: 'Ni kommer av politiska skäl aldrig att dömas.' " 55

Det är invecklat och utrymmeskrävande att bestämma kronologisk plats för den sist anförda uppgiften. Möjligt är, att den hör hemma redan innan förhöret. Ej heller innehållet kan närmare granskas här, hur berörd man än är av dess extrema gåtfullhet.

Själva förhöret återger Rensinghoff uppenbarligen så samvetsgrant som möjligt. Uteslutande förhör och inga beslut varken om dom eller frikännande var det fråga om. Hur RW reagerade inför förhørsledarens rutinerade metod att slå ned modet på en förmodad spion, får vi inte veta. Det kan vara av intresse och anses motiverat att här helt kort granska en del av det, som från svenskt håll gjordes under berörda tid för att få klarhet i, var RW fanns, och för att få honom hemsänd.

Från april 1945 till 24.7.1946 uppgav dåvarande minister Söderblom i Moskva nio(9) gånger till Sverige, att han ånyo förfrågat, påmint om, skyndat på efterforskningarna av RW hos olika ryska instanser, ibland upprepade gånger. Hans näst sista initiativ var att 15.6.46 ta upp ärendet med Stalin, som lovade, att det skulle uppklaras.⁶²

Följaktligen borde Stalin på relativt kort tid från två håll - RWs egen skrivelse och Söderbloms framställan - gjorts uppmärksam på RW. I eller utan samband härmed närmade sig en viktig förändring i RWs fängelsevistelse.

e) Förflyttning av RW från cell 203 i Lef.

I slutet på Rensinghoffs vittnesmål möter oss några suggestiva "knytnävslag mot väggen". De kom från cell 203 och föregicks av ett meddelande därifrån: "Vi förs bort". Rensinghoff tror, att det utspelades i samband med att RW-Roedel hämtades och säger: "Detta skedde under loppet av år 1946, såvitt jag kan erinra mig på hösten detta år."

Rensinghoffs cellkamrat berör ej avbruten kontakt, men Hinckeldey uppger: "Genom Rensinghoff i cell 150 kom ett sista meddelande från Wallenberg och Roedel. Det lød: 'Vi förs bort'." Hinckeldey kan inte avgöra tidpunkten för detta, påpekar han själv.⁵¹ Mohrmann vittnar: "Fr. o.m. december 1946 hade jag, efter vad jag kommer ihåg, icke mer någon förbindelse med dem."¹⁷ Hans förmedlare (jmf sid. 15) har varit Supprian och de Mohr, som uppenbarligen inte hört eller hört talas om RWs farväl, har olika uppfattningar i de enskilt avgivna vittnesmålen. Supprian anger kontakt "fram till 1947".⁸ de Mohr menar, att hans kontakt med RW-Roedel varade ända tills han förflyttades från cell 152. Detta inträffade i april 1948, då såväl de Mohr som Supprian och den tredje, Ronchi, placerades i cell 144. "Efter april månad 1948 hade jag inte längre någon kontakt med vare sig herr Roedel eller herr Wallenberg", slutar de Mohr sitt vittnesmål.⁵⁰ I det gemensamma vittnesmålet av de båda (sid. 15) reserverar sig Supprian mot de Mohrs uppfattning om RWs placering på tredje våningen, men "han erkänner för övrigt exaktheten och noggrannheten i alla andra detaljer i herr de Mohrs utsaga."³³ Tar man detta ad notam, ansluter sig Supprian till de Mohrs tidsangivelse för kontaktens upphörande.

En mer än årslång tidsbåge för RWs bortförande har sålunda uppstått med Rensinghoffs "hösten 1946" och de Mohrs "april 1948". Intetdera vittnet verkar särskilt övertygat eller övertygande. Här må påminnas om en inflytelserik faktor: Dessa fångar hade nu vistats i respektive cell en mycket lång tid, och de Mohr tycks varit mest påverkad. Men så har han inte heller som Rensinghoff aktivt deltagit i RWs skrivelse-procedur och förhöret någon gång efteråt.

I olika sammanhang har framkommit, att Rensinghoffs tidsorientering är diskutabel. Om RWs förflyttning uppgav han ursprungligen, att den skulle inträffat "hösten 1947" men ändrade det i den edsbelagda versionen till "hösten 1946".⁶³ Möjligen är han själv medveten om outvecklat sinne - eller bristande minne - för tidsuppgifter. Givetvis kan minnabilder klarna, när man granskar dem. Men i detta fall undrar man, varför han samtidigt inte granskade sina uppgifter om RWs cellgrannar. Dessa sammanför han till en enhet rent tidsmässigt, trots att den tredje i gruppen kom först i april 1947 enligt notering av Bergemann, som var en av dessa tre. Mycket viktigt är sambandet mellan RWs

förflyttning och de fångar, som därefter placerades i cell 203. I Rensinghoffs fall är uppgifterna därom så ofullständiga, att de gör hans tidsangivelse än mer dubiös. Han säger nämligen: "I cell 203 infördes efter Wallenberg och Roedel de tyska medborgarna general Mohnke och överstelöjtnant Max Braun."⁵⁵ Mohnke kom med största sannolikhet inte förrän i maj 1947. Det kan invändas, att Rensinghoff inte betonat, att de han räknar upp som efterträdare följde omedelbart efter RW-Roedel. Men han har ej heller garderat sig med ett i så fall välbefogat "bland andra". Att Rensinghoff uppger, att avfärds-signalen kom redan på hösten 1946, hindrar följaktligen inte, att det i all stillhet varit både jul och nyårsskifte, innan den verkligen ljöd. Och för detta talar vittnesmålet av Bergemann.

Bergemann hade talrika cellbyten, som bröt enformigheten, och hans utgångsläge för tidsbedömning är fördelaktigare än de övrigas i grannskapet. Han kom till cell 202 först i september 1946. Skulle RWs förflyttning verkligen ägt rum redan hösten samma år, borde Bergemann alldeles säkert observerat detta. Han stod i livlig förbindelse med närmsta grannarna. Om deras förflyttning säger han, att den "måste genomförts under tiden mars-maj 1947. Bland dem, som därefter infördes i cell 203, befann sig -- --Kitschmann, ----Hatz, ---Mohnke-- och Hansen, liksom också ---Braun ----." Också hos Bergemann finns det viktiga sambandet RWs förflyttning-nya fångar. I motsats till Rensinghoff har Bergemann någorlunda klart för sig, när det kom nya grannar. Kitschmann placerades enligt egen utsago där den 28 februari 1947, samtidigt med Hatz. För Mohnkes ankomst utgår Kitschmann från sitt datum 28 febr. och säger, att "några månader senare, i juni, kom - --- Mohnke in i cellen,"⁶ Mohnke å sin sida anger den 15 maj 1947 som sin ankomstdag. Om Hatz och Kitschmann säger han: "Dessa hade i januari eller februari 1947 kommit in i denna cell."²⁵ Vittnesmålen bestyrker härigenom klart varandra. Kitschmanns utsaga drar fastare konturer för bestämning av RWs förflyttning. Det är dock inte uteslutet, att RW-Roedel, förts bort redan någon tid innan Kitschmann 28.2.47 placerades i "deras" cell. (Tänkbart är rentav, att några andra fångar befunnit sig där en kort tid.) Bergemann säger ju "bland dem som därefter fördes in". Hans breda marginal, mars-juni, för förflyttning sammanställd med Kitschmanns ankomstdatum tyder dock på, dels att det dröjt någon tid innan han fick kontakt med Kitschmann m fl, dels och framförallt, att förflyttningen ägde rum i nära anslutning till mars månad.

Härigenom kan med bestämdhet hävdas, att RW med sin cellkamrat förflyttades från cell 203 i Lef. i slutet av februari 1947.

Allt sedan sin ankomst till Lef. var RW förknippad med Roedel. Någon av dem knackade förmodligen i hast meddelandet: "Vi förs bort." VART? Rent bokstavligt innebar de följande knytnävslagen punkt för vittnesmålen upplysningar om RWs vistelse i Lefortovskaja-fängelset,

Sammanfattning och slutkommentar.

Vittnesmålen framlägger det dramatiska stoffet i stort sett mycket sakligt. Endast sporadiskt tenderar vittnena att ge efter för personligt engagemang, närmast då de ger uttryck för sin häpnad över att RW, en svensk diplomat, befann sig i Lef. Stundom är de trevande i sina ansträngningar att komma ihå~~g~~^g väsentliga episoder i samband med fängelsekamraten. Som helhet minns de spontant, och noteringarna är förvånansvärt omfattande.

Uppgifterna i vittnesmålen är inte enhetliga, ofta ett belägg för att sagesmännen varit varandra oavhängiga och samtidigt ett svårforcerat hinder vid försöket att rekonstruera, vad som verkligen hänt. Den åsyftade sannolika bilden av RWs vistelse i Lef. är därför oklar på flera punkter.

Trots omkastningar av minnesbilder eller tomrum i dem formar sig vittnesmålen till ett oemotsägligt bevis för att RW vistats i Lef. från våren 1945 till början av 1947. Genom vittnesmålen har vi fått en uppfattning av RW under fängelselivets vardag, varunder han genomgående förknippas med cellkamraten Willy Roedel (bortförd samtidigt, död i rysk fångenskap flera år senare⁶⁶). Vi har fått inblickar i förhör och information om en viktig skrivelse. RWs tidigare verksamhet berörs av vittnesmålen mestadels analogt med faktiska förhållanden. Ganska konkret har framgått, hur han togs tillfånga, medan orsakerna till hans fängslande blir skugglika teorier. RW i Lef. har genom vittnesmålen gett intryck av en aktiv, obruten fånge, som förklarligt nog dock pendlade mellan förhoppning och resignation.

En del av de fångar, som varit i direkt eller indirekt kontakt med RW, utsattes i juli 1947 för systematiska förhör beträffande sin kännedom om honom. Därefter isolerades de.⁶⁷ Måhända ger detta en ledtråd om RWs vidare öden. I den okända akt, som inleddes med att han fördes bort från cell 203, är den ryska noten om hans dödsfall tvivelaktigt infogad. Vittnesmålen om RWs vistelse i Lef. har bidragit till att skingra mystiken kring de första tysta åren efter hans försvinnande. När slutgränsen dras för vittnesmålen upplysningar, fortsätter de emellertid att vara aktuella i ett vidare perspektiv. De understryker vikten av kontinuerlig forskning efter ytterligare, övertygande fakta om Raoul Wallenberg.

Notförteckning.

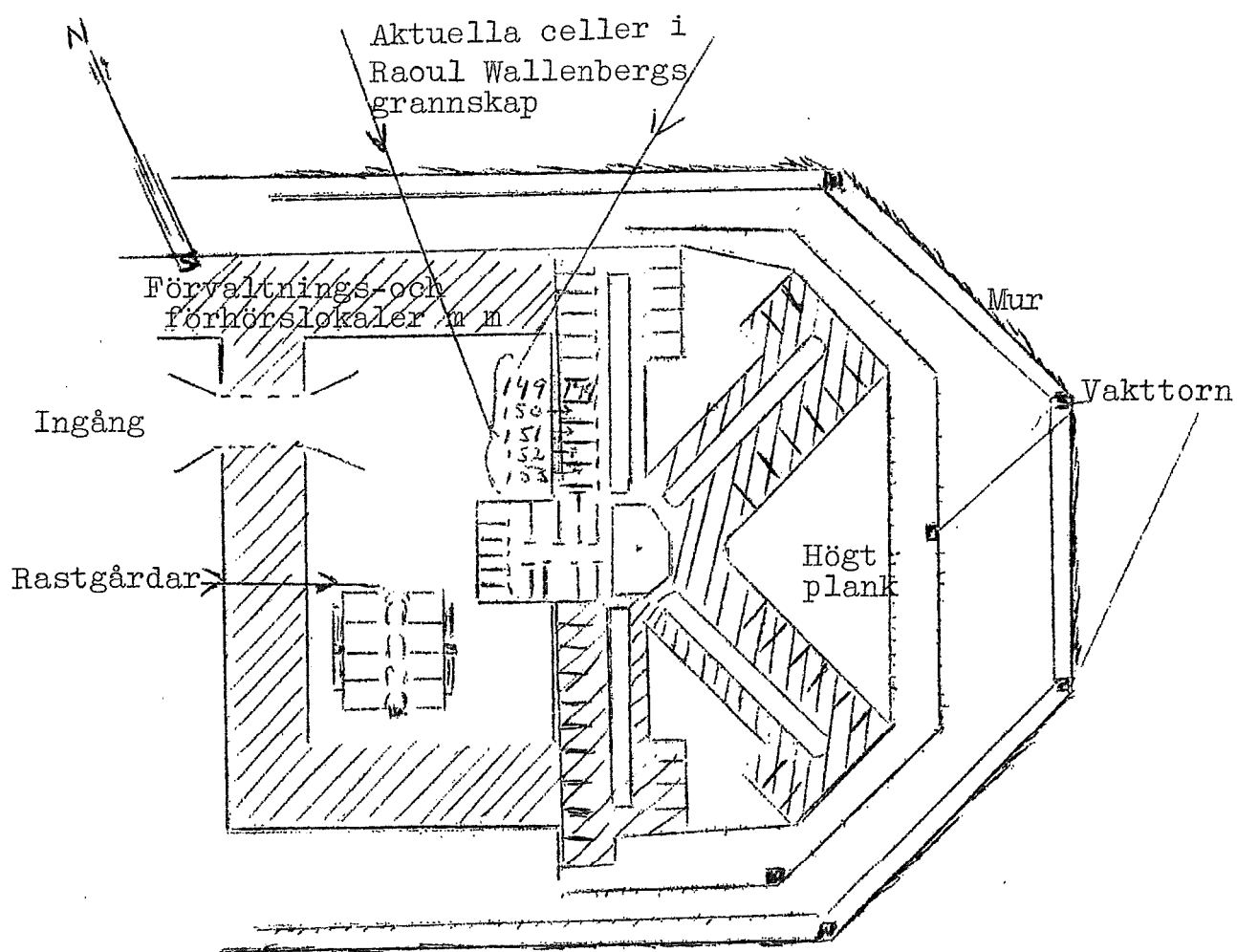
- 1 Arne Lundberg, Vb sid 9
- 2 Philipp:RW, sid 15,73-79
- 3 Arne Lundberg, Vb sid 9-10
- 4 VJ nr 29/ 1956, sid 11
Philipp:RW, sid 92
DN 8/2 1957, sid 9, sp 7
- 5 Memorandum (av Sohlman till Zorin) , Vb sid 54
- 6 Vi nr 2/1955, sid 11
- 7 Memorandum (av Gromyko till Sohlman), Vb sid 68-69
- 8 vm av Supprian, Vb sid 73-75
- 9 vm av de Mohr, Vb sid 75-76
- 10 DN 17/12 1951, sid 28, sp 6
- 11 vm av Wallenstein, Vb sid 79-80
- 12 DN 20/10 1955, sid 16 sp 6
- 13 vm av Rensinghoff, Vb sid 86-87
- 14 vm av Hinckeldey, Vb sid 77-79
- 15 vm av Bergemann, Vb sid 81-82
- 16 DN 9/2 1957, sid 3 sp 4
- 17 vm av Mohrmann, Vb sid 84-85
- 18 vm av ten Hompel, Vb sid 97-98
- 19 vm av Vorwerk, Vb sid 98-99
- 20 vm av Richter, Vb sid 71-73
- 21 DN 8/2 1957, sid 19 sp 3
- 22 vm av Hille, Vb sid 88-92
- 23 vm av Huber, Vb sid 92-95
- 24 vm av Kitschmann, Vb sid 82-84
- 25 vm av Mohnke, Vb sid 85
- 26 vm av Bentivegni, Vb sid 95-97
- 27 vm av Starke, Vb sid 100-101
- 28 vm av Hofstetter, Vb sid 103-104
- 29 Memorandum (av Sohlman till Zorin), Vb sid 55
- 30 Sammanf.redogörelse för skriftväxl., Vb sid 17
Note(av utrikesmin.till Rodinov), Vb sid 61
- 31 Bilaga till Note(av utrikesm.till Rodinov), Vb sid 62
- 32 VJ nr 50/ 1951, sid 21
- 33 Gemensamt vm av Supprian och de Mohr, Vb sid 76-77
- 34 vm av Hille, Vb sid 91
- 35 vm av Huber, Vb sid 93
- 36 vm av Hille, Vb sid 90
- 37 Vi nr 20/ 1956, sid 9

- 38 Beskrivning av Lef. , Vb sid 43
- 39 Richter i DN 8/2 1957, sid 19 sp 1
- 40 de Mohr i DN 2/2 1953, sid 11 sp 3-4
- 41 Beskrivning av Lef. , sid 36 ff
- 42 de Mohr i DN 4/2 1953, sid 7 sp 2
- 43 de Mohr i DN 4/2 1953, sid 7 sp 3
- 44 vm av Richter, Vb sid 71-72
- 45 vm av Hille, Vb sid 88-89
- 46 vm av Hille, Vb sid 89
- 47 vm av Hille, Vb sid 91-92
- 48 vm av Wallenstein, Vb sid 79
- 49 de Mohr i DN 5/2 1953, sid 8 sp 3-4
- 50 vm av de Mohr, Vb sid 76
- 51 vm av Hinckeldey, Vb sid 78
- 52 vm av Rensinghoff, Vb sid 86
- 53 vm av Wallenstein, Vb sid 80
- 54 de Mohr i DN 5/2 1953, sid 8 sp 3-4
- 55 vm av Rensinghoff, Vb sid 87
- 56 vm av Bergemann, Vb sid 82
- 57 Hille i VJ nr 30/ 1956, sid 32 sp 2
- 58 de Mohr i DN 5/2 1953, sid 8 sp 3-4
- 59 vm av Bentivegni, Vb sid 97
- 60 Wallenstein i DN 17/10 1955, sid 12 sp 2-3
- 61 vm av Richter, Vb sid 72
- 62 Utrikesministerns svar, Vb sid 45-46
- 63 DN 15/3 1957, "enligt vad utrikesdep.meddelar...", sid 2 sp 7
- 64 vm av Bergemann, Vb sid 81
- 65 vm av Kitschmann, Vb sid 83
- 66 VJ nr 30/ 1956, sid 32 sp 3
DN 17/10 1955, sid 12 sp 3
- 67 Sammanfattande redog.för RWs vistelse etc, Vb sid 29 ff

Bilaga 1.

Karta över Lefortovskaja-fängelsets tredje våning.

Förenklad kopia av skiss, uppgjord med ledning av återvända fångars minnesbilder, Vitboken sid. 39.

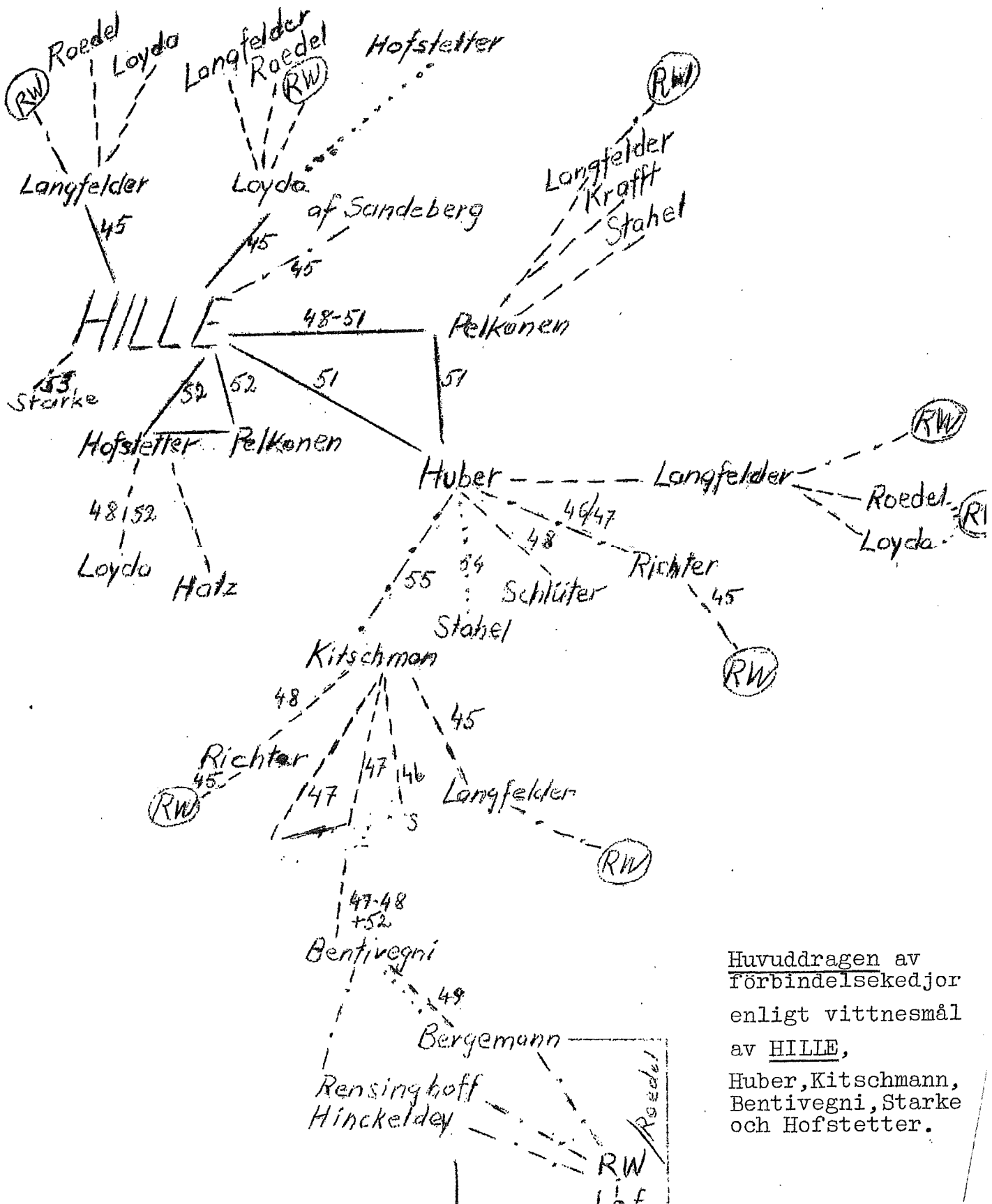


Bilaga 2.

Skiss över kontakt mellan olika fångar och anknytning till RW.

Teckenförklaring:

- _____ = cellkamrater
 - - - - - = tidigare cellkamrat(er)
 = senare " - "
 - . - . - . = nära kontakt



Huvuddragen av förbindelsekedjor enligt vittnesmål av HILLE, Huber, Kitschmann, Bentivegni, Starke och Hofstetter.

UNITED STATES DISTRICT COURT

DISTRICT OF COLUMBIA

Civil Division

GUY VON DARDEL, on his own behalf
and on behalf of his half
brother, RAOUL WALLENBERG,

and

SVEN HAGSTROMER, Legal Guardian of
RAOUL WALLENBERG, on behalf of
RAOUL WALLENBERG,

Plaintiffs,

-against-

UNION OF SOVIET SOCIALIST
REPUBLICS,

Defendant.

Civil Action No. 84-0353
(Judge Parker)

APPENDIX OF TREATIES AND OTHER AUTHORITIES

MORRIS H. WOLFF
Dean of Law
Old College Law School
401 West 2nd Street
Reno, Nevada 89503
(702) 348-7760

ANTHONY D'AMATO
Northwestern University
School of Law
357 East Chicago Avenue
Chicago, Illinois 60611
(312) 649-8474

JOSEPH W. DELLAPENNA
Villanova University
School of Law
Villanova, Pennsylvania
19085
(215) 645-7075

JEROME G. SNIDER
Davis Polk & Wardwell
1575 I Street, N.W.
Washington, D.C. 20005
(202) 789-7120

GUY MILLER STRUVE
JO R. BACKER
JOHN G. RICH
WHITNEY L. SCHMIDT
Davis Polk & Wardwell
1 Chase Manhattan Plaza
New York, New York 10005
(212) 530-4192

MURRAY S. LEVIN
ALAN K. COTLER
ERIK V. VIDELOCK
MARTHA A. TOLL
Pepper, Hamilton & Scheetz
123 South Broad Street
Philadelphia, Pennsylvania 19109
(215) 893-3000

Attorneys for Plaintiffs
Guy von Dardel and
Sven Hagstromer

P2 En¹

Tisztelt

Svéd Királyi Nagykövetség,

Budapest.

Adomásomra jutott a Wallenberg család felhívása, melyben
lyan szemtanúk megszólaltatását kéri, akik személyes kap-
olatban voltak Raoul Wallenberggel, amikor a svéd nagy-
követség elsőtitkára volt.

Sors úgy hozta, hogy Budapest ostroma idején szoros együtt-
működésben dolgoztam Wallenberg titkár úrral, amikor a pesti
vidéki gettó lakóit sikerült megmentenünk a német és nyilas
erőkkel szemben.

Az akkori eseményeket leírtam a most átadandó levelemben a
bizonyító okmányokkal együtt prezentálom azzal, hogy szíves-
kedjenek azt hivatalosan átvéve a Wallenberg család részére
eljuttatni.

Budapest, 1988. augusztus

Tisztelettel
Perjéssy Ferenc,
1082. Budapest,
Vajdahunyad-u. 17. II. 8.
telefon 343-651

Överlämnat till ambassaden
vid senaste besök av Perjéssy
den 30/8 -88